
ANTAL ÉVA

**„OLVASS, HÚGOM, OLVASS”:
THE FEMALE READER, MARY WOLLSTONECRAFT
18. SZÁZADI SZÖVEGGYŰJTEMÉNYE NŐKNEK*****Bevezetés – az olvasásról**

A 18–19. században készült női neveléssel foglalkozó *haladó szellemű* angol nyelvű kézikönyvek és filozófiai igényű írások szerzői kiemelt szerepet tulajdonítanak a női önképzésnek és az olvasásnak. A kevésbé haladó szellemű, konvencionálisabb művekben, a hölgyek számára íródott és igen népszerű ún. „viselkedés kézikönyvekben” (*conduct books*) – melyeket Rousseau *Emiljének* mintájára eleinte férfiak írtak, mint például dr. John Gregory *Egy apa öröksége leányainak* [*A Father's Legacy to his Daughters*] (1774) vagy John Bennett *A nőnevelés kritikája* [*Strictures on female education*] (1795) művei, majd női szerzőktől is megjelentek „nevelési levelek” (lásd Madame Genlis franciából fordított levelei és Mrs. Chapone írásai) – az önképzés és művelődés kérdése háttérbe szorul. Ezek a munkák a helyes női magaviseletet mutatták be a társadalmi helyzethez illeszkedő, illő és elvárt szabályok, az etikett, a jómodor szabályainak (vö. *manners*) betartásával. A kézikönyvekben a jólnevelt leányoknak nem javasolt mást is olvasni és ismerni, mint a Bibliát. A fentebb említett John Gregory „teljes kétségbeesésének” ad hangot, mikor *A szórakozás* fejezetben a színházról és könyvekről ír, mivel saját korából alig tud olyan művet ajánlani leányainak, melyek nem keltenek felesleges, felzaklató, netán illetlen érzelmeket (Gregory, 1808. 62., 68. o.).

Az olvasás veszélyes cselekvés, hiszen a szépirodalmi művek új élményekkel és impulzusokkal szolgálnak, így a korban általában féltették az ifjú leányok és fiúk formálódó (vö. gyenge) jellemét a szentimentális regények hatásától. A szóbeli és írásbeli készségek fejlesztésén túl az olvasás a művelődés és a világ megismerésének egy formája, ám valóban nem veszélytelen: nagyon nem mindegy, milyen könyvek kerülnek a fiatalok kezébe. A kor gondolkodói felhívják a figyelmet, hogy az „olvasásmánia” tévútra viheti a leányokat, hiszen a fiktív románcok hamis ábrándokkal kecsegtetnek, sőt a valóság előli menekülésként is megjelenhetnek. Míg Jean-Jacques Rousseau hasznosnak mutatja Zsófia lelkesült olvasmányélményét és „romantikus” rajongását a görög

* A tanulmány megírását a 2019 őszén, a Glasgow-i Egyetemen töltött két hónap és az ott gyűjtött kutatási anyag tette lehetővé, illetve az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat által nyújtott támogatás.

Télemakhoszért Emil iránt érzett vonzalmának kifejlődésében (Rousseau, 1997. 307-8. o.), Immanuel Kant a mértéktelen regényolvasással magyarázta korának fantasztá jellegét (Kant, 1997. 195. o.). Különleges darabja a magaviselet-kézikönyveknek a regényíró Maria Edgeworth és apja, Richard Edgeworth által közreadott *Gyakorlatias nevelés [Practical Education]* (1798) című munka, melyben ez áll: „Azok a nők, akik művelik eszüket, és tudásra, [komoly] irodalomra vágyanak, azoknak az élet elég változatosságot kínál, nincs szükségük kalandra és románra. Megfelelő tárgyak keltik fel érdeklődésüket és érzékenységüket, melyekkel hasznos viselkedésmódot sajátítanak el: igazán megélik a mások által megjátszott érzelmeket, és a boldogságot, amiről a többiek csak ábrándoznak” (Edgeworth, 1798. 298. o.).

Neveléstörténeti kontextusban női szerzőktől is tudunk kritikus hangvételű és filozófiai igényű művekre példát hozni a 18. századi Angliából: Catharine Macaulay *Levelek a nevelésről [Letters on Education]* (1790) című munkája és Mary Wollstonecraft több műve – *Gondolatok a leányok neveléséről [Thoughts on the Education of Daughters]* (1787), *Eredeti történetek [Original Stories]* (1788), *Az emberi jogok védelmében [A Vindication of the Rights of Men]* (1790), *A nő jogainak védelmében [A Vindication of the Rights of Woman]* (1792) – John Locke, Jean-Jacques Rousseau vagy éppen Edmund Burke hatását tükrözi. Mind Macaulay, mind Wollstonecraft egyetértenek abban, hogy a tizenéves leányoknak – a Biblia történeteinek és a tündérmesékén túl – értelmes olvasmányokkal kell időt tölteniük. A főként történészként ismert Macaulay a kortárs Henry Fielding realista regényeit és Cervantes *Don Quijotéjét* ajánlja, miközben olvasás terén – és általában nevelési kérdésekben – nem tesz különbséget leányok és fiúk között; például rigorózan, saját arisztokratikus nevelésének köszönhetően négy nyelv ismeretét várja el az ifjú tanulótól. *Levelek a nevelésről* című írásában radikális és némiképp utópikus módon őszinte és szatirikus olvasmányok tanulmányozását sürgeti, mert csak ezek a regények kérdeznak rá a fennálló valóság fonákságaira, ezek nevelnek kritikus olvasásra, és majd ezek teszik az olvasó tanulót erényes emberré (Macaulay, 1790). Hasonlóképpen a *Gondolatok a leányok neveléséről* című korai művében Wollstonecraft az olvasást a „legértelmesebb elfoglaltságnak” tekinti, ahol a gondolkodást „a képzelet ragyogása” segíti („brilliancy of fancy”) – igaz, nem az érzelmes románcokban, hanem a „kalandos és allegorikus történetekben” (Wollstonecraft, 2014. 49-51. o.).² Az *Eredeti történetekben* a kitalált nevelőnő, Mrs. Mason saját történeteivel, meséivel és paraboláival – saját példáival – oktatja a rá bízott két leányt, majd búcsúzóul örökösen hagyja nekik a történetválogatást. Wollstonecraft megint csak kiemeli, hogy „az olvasás először a szívhez szól, majd az érzéseken a gondolat lesz úrrá, vagyis az értelem megregulazza a képzeletet” (Wollstonecraft, 1906. 54. o.).

² A két női szerző ismerte és elismerte egymást, elküldték egymásnak írásaikat, és Wollstonecraft recenzióban méltatta kortársának történelemkönyvét, ám Macaulay 1791-ben bekövetkezett halála rövidre zárta kettőjük intellektuális barátságát (Taylor, 2003. 48-53. o.; Antal 2018).

Mary Wollstonecraft azon túl, hogy élesen bírálta a felszínes-érzelgős, szentimentális történetek olvasását (Wollstonecraft, 2004. 228–9. o.; Antal 2019), jól látta, hogy nem megfelelő olvasmányok kerülnek a hölgyek kezébe. Saját két regényén túl támogatja (Antal 2020), hogy tanulságos olvasmányok, igényes szöveggyűjtemények készüljenek nők számára, és ő maga is összeállított egy „épületes” olvasókönyvet. Tanulmányomban az olvasás kontextuális bevezetője után Mary Wollstonecraft női olvasóknak készült szöveggyűjteményét elemzem, végig figyelve a válogatás alapelveire és a korban a nők számára elérhető műveltségesszény változására.

A Női olvasókönyv (*The Female Reader*, 1789)

A *Női olvasókönyv* [*The Female Reader*] (1789) első kiadása Mr. Cresswick ékeesszó-lástanár neve alatt jelent meg, aki a bevezetőt és annak nevelést érintő javaslatait is jegyzi; teljes címmel: *Női olvasókönyv: avagy prózai és verses művek gyűjteménye; a legjobb íróktól válogatva és megfelelő fejezetekbe rendezve; az ifjú hölgyek fejlődésére.*³ A válogatás készítője kilétének találgatása csak akkor vetődik fel, mikor Wollstonecraft neve is megjelenik a későbbi kiadáson, illetve maga a kiadó, Joseph Johnson ismeri el, hogy ki volt valójában a „forradalmi” (vö. 1789-es megjelenési dátum), az első, csak nőknek készült szöveggyűjtemény szerkesztője. Moira Ferguson szerint Wollstonecraft nagy valószínűséggel ismerte a középszerű és homoszexualitása miatt gúnyolt színészt, akinek a neve, hol Cresswick, hol pedig Creswick a korabeli plakátokon, hírekben, és minden bizonnyal találkozott Yorkban, majd később Londonban.⁴ Cresswick – hasonlóan Wollstonecrafthoz – anyagi gondokkal küzdött, és szónoklat-előadásokat tartott, valamint nyelvrórákat adott (Ferguson, 1983. 461–463. o.). A korban több „népnevelő” szándékú olvasókönyv is megjelent, és híressé vált például William Enfield ilyen jellegű munkája *A beszélő* [*The Speaker*] (1774) címmel. Az Enfield-olvasókönyv sikerén felbátorodva Wollstonecraft összeállított egy női verziót, és bevezetőt írt

3 A szöveggyűjtemény körüli vitáknál rendszerint a londoni British Library példányára hivatkoznak a kutatók. Nekem sikerült a Glasgow-i Egyetem könyvtárának ritka könyvgyűjteményében egy másik, ugyancsak 1789-es példányt olvasnom. Az angol eredeti cím: *The Female Reader: Or, Miscellaneous Pieces in Prose and Verse, Selected from the Best Writers, and Disposed under Proper Heads, for the Improvement of Young Women.* by Mr. Cresswick, Teacher of Elocution. to which is Prefixed a Preface, Containing some Hints on Female Education, printed for J. Johnson, St. Paul's Church-Yard, London, 1789. Szövegelemző tanulmányomban végig erre az eredeti kiadásra utalok FR rövidítéssel. Az olvasókönyv minden szövegrészlete, ha jegyzetben másként nem jelölt, a saját fordításom. A. É.

4 Moira Ferguson Wollstonecraft barátnőinek írt leveleiben próbált arra utalást találni, hogy az akkor 14 éves lány és a negyvenes férfi személyesen is találkozott Yorkshire-ben (Ferguson, 1983. 467–468. o.). Ferguson közölt elsőként cikket Wollstonecraft elveszettnek hitt szöveggyűjteményének felfedezéséről, majd 1983-ban egy hosszabb tanulmányban összegezte kutatási eredményeit. Az 1978-as cikk teljes hosszában közreadja Wollstonecraft bevezetőjét és négy imáját az olvasókönyvből. Elemzésemben Ferguson későbbi, 1983-as tanulmányára támaszkodom.

hozzá, miközben Mr. Cresswick neve „eladta” a kiadványt. Wollstonecraft korábbi nevelőnői és tanári tapasztalataiból tudta, hogy nagy szükség van a leányok ilyen irányú önképzésére, hiszen a körültekintően válogatott szövegek olvasása során a szókincs, a beszéd- és kifejezőmód választékossága mellett a szövegértés is fejleszthető. Az 1760-as években elindult az ún. Beszédművészet mozgalom (*Elocution movement*) a disszenterek körében, mely Wollstonecraft szerzővé válásának idejére már igen nagy ismertségnek örvendett. Nemcsak Joseph Priestley, a disszenter tudós pap népszerűsítette a mozgalmat prédikációiban, de a kor írói, többek közt Joseph Addison és Jonathan Swift is támogatták a beszédképesség fejlesztését (Ferguson, 1983. 464–465. o.).

A bevezetőben, melyet O. aláírással jegyez nagy valószínűséggel Wollstonecraft,⁵ szó esik arról, hogy a válogatás leíró darabjai „a tiszta és egyszerű stílus” megtalálására (FR. iv. o.), míg a dialógusok a másokkal megütött helyes hangnem gyakorlására ösztönzik a leányokat. Természetesen, a beszéd mikéntjén túl annak tartalma is fontos, és így a gondolkodásmód is alakítható. Viszont a monoton szabálykövetés nem hatékony a fiatalok oktatásánál; a fárasztó okoskodás helyett a mesék, fabulák és allegóriák hatékonyan működésbe hozzák „a képzeletet, mely az érzésekre hatva a jó szokásokat a hideg érvelésnél és a pusztá szónoklatnál erőteljesebben vési be az elmébe” (FR. vi. o.). A bevezető idézeteiben a már említett neveléskönyvszerző, Dr. Gregory mellett, aki a vallást tartja a nők egyetlen támaszának, Miss Aikin női gondolkodóként és íróként hosszabban fejtegeti, hogy az általánosságokkal foglalkozó filozófia túlságosan elvont módon mutatja be az Istent, akihez így a nők nem tudnak érzelmileg kapcsolódni (FR. viii-ix).⁶ A szerkesztett válogatásban többek közt a Bibliából és Shakspeare-től (sic!) vett „természetes és megindító” történetek segítik az olvasót önképzésében, gondolkodásában, ízlésében és jellemében formálásában, ahol „az egyszerűség és az őszinteség kéz a kézben jár” (FR. iv. o.).

A bevezető konkrét nevelési tanácsokkal is szolgál a szülőknek, miszerint ne kényszerítsék gyermekeiket hosszú passzusok bemagolására, vagy ha a memóriát szeretnék ily módon edzeni, legalább ne hagyják, hogy nyilvánosan fellépjenek a gyermekek ezekkel az előadásokkal (FR. xi). A papagájként vagy bábként előadott verseket inkább csak családi körben – az édesanyjuknak vagy a nevelőknek – mondják fel, vagy éppen saját magukat ellenőrizték úgy, hogy a megtanult verset vagy szöveget írják le, és vessék össze az eredetivel. Így a leányok írás- és beszédképessége is formálható anyanyelvükön, ám a szövegértés, a kritikus olvasás fejlesztéséhez nem sok gyakorlati támpontot kapunk. Ezzel szemben a női vérmérséklet kontrollja visszatérő gondolatként van jelen Wollstonecraftnál: „ha arra vágysz, hogy barátaid és ismerőseid [viszont] szeressenek, bizonyítsd

5 Johnson kiadójánál gyakran szignálták munkatársai O.-ként a recenziókat, és Mary Wollstonecraft maga is számos rövid írást írt így alá (Ferguson, 1983. 460. o.).

6 John Aikin leánya, Lucy Mrs. Aikinként, illetve Miss Aikinként – illetve Mary Godolphin álnéven – szintén írt nevelési műveket, főként a leányok művelődésére fókuszálva (*Epistles on Women*), illetve híres művek gyerekeknek szánt átíratát adta ki (*Robinson Crusoe, A zarándok útja, Aiszóposz meséi*).

azzal szereteted, hogy kordában tartod temperamentumodat” (FR. xiv) – írja.⁷ A bevezetés zárлата Wollstonecraft neveléssel foglalkozó írásainak gondolatait idézi, miszerint „felelősségteljes lényeknek alkottak minket, magunknak kell gondoskodnunk fajunkról, és erőfeszítéseket kell tennünk az erényes életre” (FR. xv; vö. Wollstonecraft, 2004. 222. o.).

A válogatás hat könyvében narratív darabok; didaktikus és morális írások; allegóriák és érzelmes passzusok; dialógusok, beszélgetések és fabulák; leíró részek; valamint áhítatos és vallási témákkal kapcsolatos szövegek kaptak helyet. A részeket „nőknek szóló ötletszerű gondolatok” előzik meg, ahol a kor neveléssel foglalkozó szerzőinek – John Gregory, Hester Chapone, Mme Genlis, és J. K. Lavater – írásaiból, illetve azok fordításaiból szemezget a szerkesztő. A női szerkesztő igen látványosan átírja (félrefordítja) két Lavater-aforizmában a maskulin személyes névmásokat femininre.⁸ Az 1780-es évek végén Wollstonecraft együtt dolgozott a svájci festő Henri Füselivel a fiziognómus és filozófus Lavater esszéinek és aforizmáinak angol nyelvű fordításán. A fordítás végül 1788-ban *Az ember aforizmái* [Aphorism on Man] címmel Füseli neve alatt jelent meg, vagyis nem csak az *Olvasókönyv* az egyetlen, ahol eltűnik a nő neve a borítóról. Mindenesetre a női (fordítói) hang itt erőteljesen megjelenik a hangsúlyos női névmással (*she* a *he* helyett), majd az „O.” aláírást szerzőként használó Wollstonecraft még megjegyzést is fűz az idézett gondolatok némelyikéhez. Ugyan nyílt vitatkozásról nincs szó, inkább továbbgondolja, értelmezi vagy éppen árnyalja a felvetéseket. Amikor Gregory a női modor „egyszerűségét és természetességét” tartja kívánatosnak, O. – némi gúnnyal – hozzáfűzi, hogy

[a] temperamentum kordában tartását célzó állandó figyelem kedvességet és szerénységet eredményez, mely minden alkalommal megnyilvánul, és nem azért „hogy, észrevegyék a férfiak”. A szelíd lelkiület józan ész és elhatározás kérdése; és össze nem téveszthető az elme gyengeségeivel, a közömböséggel és a félénkséggel, melyet gyakran a jó természet ismérveinek vélnek. (FR. 3. o.)

Ez az a hang, melyet már jól ismerünk a korábbi művekből, és ez az attitűd csúcspontja az 1792-es főműben. A megjegyzések két O.-idérete – a fentebbi és a szolgálkkal való bánásmódra vonatkozó – Wollstonecraftnak a *Gondolatok a leányok neveléséről* (Wollstonecraft, 2014. 50–52. o.) művéből való. Ugyan ez

7 A temperamentum kérdése nem véletlenül foglalkoztatta annyira a szerzőt: Wollstonecraft egész karrierjét végigkíséri indulatossága és hevesége. Több életrajzírójánál olvashatjuk, hogy már tizenévesen képes volt „viszonytalan” barátságokba belebetegedni, felületes ismeretségeket komolyan venni, majd később szerelmi bánatában kétszer is öngyilkosságot kísérelt meg. Lásd erről Claire Tomalin (1992).

8 Az eredeti kiadásban feltűnt „félrefordítást” megerősíti a *Női olvasókönyv* 200 évvel későbbi kritikai kiadása (vö. Wollstonecraft, 1989. 68–69. o.). A kritikai kiadás jegyzetében a szerkesztők végigvizik azt a kutatómunkát, amire én is vállalkoztam, ám jelen tanulmányban céloom a kötet korabeli nóvumának bemutatása, nem pedig annak 20. századi kontextualizálása volt.

az írás még konzervatív szemléletű, de már látszik, hogy honnan hová tart, és később milyen irányba alakul a szerző gondolkodása.

A bevezető gondolatokban a kor nőneveléssel foglalkozó kézikönyveinek szerzőitől sorakoznak a női erények: a szerénység, alázat, kedvesség, jóízűség, társasági modor, némi (de nem túl sok) humorérzék; melyeket egy-két közmondás és általános meglátás követ a józanság és a bölcsesség (férfiúi) erényéről. Valamint helyet kap még egy passzus Wollstonecrafttól, ami teljesen elüt a korábbiak frázisszerű és annyira visszafogott stílusától. O. megint őszintén személyes sérelemként hozza fel, hogy milyen kiábrándító, mikor valaki a bevett közhelyeket pufogatja John Milton, Alexander Pope vagy éppen William Shakespeare nagyságáról, és ez megint idézet saját neveléssel foglalkozó kézikönyvéből, a *Gondolatokból*:

Rosszul vagyok, ha Milton fennköltségéről, Pope könnyed harmóniájáról vagy ha Shakespeare eredeti, tanulatlan zsenialitásáról hallok. Ezeket a felületes megjegyzéseket azok teszik, akik semmit nem tudnak a természetről, és nem mélyültek el az említett szerzők szellemiségében, nem értik őket. (FR. 8. o., vö. Wollstonecraft, 2014. 52. o.)

Látható, hogy Wollstonecraft pontosan a közhelyszerű kijelentések ellen szólal fel, melyek nélkülözik a kritikai gondolkodást és az odafigyelő szövegértést – a komoly *olvasatot* magát.

Az első könyvben, az elbeszéléseknél a szelekció szempontjai nem teljesen világosak. A 18. századi folyóiratokból, a *Mirror*ből, a *Rambler*ből, a *Spectator*ből és a *World*ből vett részletek szerzője ismeretlen, és női szerzőktől nem válogattak be írást. Nem mindegyik történet szól leányokról leányoknak; a bibliai József történetében a testvéri kapcsolatokon van a hangsúly, és a *Spectator* újságból idézett, egy angol ifjú által kihasznált indián lány, Yarico történetét sem könnyű értelmezni (*Inkle és Yarico története*). A két záródarab – Amerika felfedezéséről és az emberi kultúrtörténetről – általános, ismeretterjesztő jellegű; igaz, az utóbbi a műveltség és a jómodor dicséretével előremutató és nevelő célzatú. A nyitó La Roche-történet (*Mirror*) megható apa-lánya történet, mely még a racionális filozófus elbeszélőt is meghatja. Kétségkívül a nevelő célzatú darabok a legjobbak (*World*) – az egyik egy fabula a haszontalanságok, a divat és a luxuscikkek hajszolásának értelmetlenségéről, a másik a női viselkedés végleteit karikírozza két leánytestvér példáján keresztül:

Ha udvarlói akadnak, pontosan tudom, mi fog történni: az idősebb elveszíti majd azzal, hogy túl hamar mond neki *igent*, a fiatalabb azzal, hogy túl gyakran mond neki *nemet*. Ha feleségek lennének, az egyik túl elhamarkodottan próbálna a férje kedvében járni, a másik túl kelletlenül tenné ezt; ha gyermekeik lennének, az idősebb leányai fiúkkal és üveggolyókkal játszanának, a fiatalabb fiai pedig babákat öltöztetnének ifjú hölgyekkel. (FR. 36. o.)

A legerőteljesebb hangú darab Samuel Johnson folyóiratából való (*Rambler*), ahol egy Victoria nevű nő beszél arról, hogy fiatalon ünnepeelt szépség volt, majd betegsége során elveszti természet adta adományát. A kétségbeesésből a kiutat a művelődés jelenti, amely a megírt levél stílusából és utalásaiból is érződik. Ahogy Euphemia, az okos barátnő mondja, „úgy tekints magadra, Victoria, mint aki tudni, gondolkodni és cselekedni született; ébredj fel melankolikus álmodból a bölcsességre és a jámborságra; meglátod, vannak a szépségén kívül egyéb más igézetek, és a bolondok dicséretén túl más örömök is érhetnek” (FR. 47. o.).

A második könyvben didaktikus és moralizáló részleteket gyűjtöttek össze a szerkesztők. A merítés részben megint a kurrens napilapokból történt: több esszét a *Spectator*ból vettek át, de az *Adventurer* és a *Connoisseur* is megjelenik egy-egy szöveggel. A bibliai passzusok mellett a kor szerzőitől – Hugh Blair, Samuel Johnson és William Cowper (ő versekkel) – szerepelnek idézetek, ám a számomra fontosabb, hogy a nőknek készült neveléskönyvekből vett közléseknél női szerzők is megjelennek: Gregory mellett Mrs. Chapone, Miss Talbot, Lady Pennington és Mrs. Timmer. Wollstonecraft egy, pontosabban két szöveget jegyez; az egyiket a saját neve alatt, a másikat az *Eredeti történetek*ből, a szerző megnevezése nélkül.⁹ A rész tematikáját tekintve az első nyolc szöveg a női megjelenéssel, az öltözködéssel és a divattal foglalkozik. A *Spectator* egyenesen a „női elme gyengeségét és alacsony iskolázottságát” látja abban, hogy a női nem tagjai odavannak a felesleges cicomákért, díszekért (FR. 54. o.). Az önismeret hiánya oda vezet, hogy a feltűnő ruhakölteményekkel a nők a tömeg figyelmét kívánják felkelteni ahelyett, hogy a kevesek őszinte barátságát keresnék; ugyan az egyszerűség és a tisztaság érték, ám a nők legerősebb szenvedélye „a tetszeni vágyás” (FR. 58. o.). A korban csinosnak lenni művészet, és míg a mosoly és a szimmetria elegáns, a homlokráncolás, a fintorgás főbenjáró bűnnek számít, aztán John Milton Éva-leírásából (*Elveszett Paradicsom*) megtudjuk, hogy „az erények újabb finomságot kölcsönöznek a női nemnek, megszépítik szépségét” (FR. 59. o.). Az újságokból vett részletek zárata szerint: „Emlékezzünk rá, hogy senki nem lehet a Gráciák tanítványa, hacsaknem az Erény iskoláját járja; és az, aki bájos szeretne lenni, annak előbb meg kell tanulnia jónak lenni” (FR. 62. o.). Ha belegondolunk, hogy a kor folyóiratai viszonylag széles olvasóközönséghez eljutottak, el kell fogadnunk, hogy a nőkről kialakult vélemény formálásában nagy szerepet játszottak, miközben tükrözték a kor elgondolásait. A divat kapcsán Wollstonecraft, illetve az *Eredeti történetek* nevelőnője, Ms. Mason az öltözet egészére, annak egyszerű és letisztult eleganciájára helyezi a hangsúlyt. Míg „a csekély értelmű nők a díszítésekben lelik örömeiket”, addig az okosabbak tudják, „a szövet csak a testet fedi, mely az elmét rejti” (FR. 63–64. o.; Wollstonecraft, 1906. 48–49. o.).

Az értelmes elfoglaltságok és a tétlenség elkerülése érdekében a hölgyeknek ifjú koruktól meg kell ismerniük a helyes szokásokat, és követniük kell a jó

⁹ A szöveggyűjtemény legvégén a Joseph Johnson kiadó más, ifjak számára készült kiadványait reklámozzák, és itt – vallási és morális könyvecskék után – az *Eredeti történetek* részletes tartalomjegyzékkel, fejezetcímekkel szerepel a szerző nevének megadása nélkül. Vö. „Books for the use of young persons” (FR. függelék).

gyakorlatokat. A női szerzők kiemelik a könyörület, a másokra odafigyelés fontosságát, amit otthon kell elsajátítani. Ahogy a *Jótekonyság gazdasága* (*The Oeconomy of Charity*, 1787) című művéből vett idézetben Mrs. Trimmer írja, „a jótettek otthon kezdődnek”, például azzal, hogy „az anyák maguk dajkálják és szoptatják gyermekeiket” (FR. 71. o.), hiszen a természetes neveléshez ez is hozzátartozik, és Rousseau ajánlására ezt a nézetet Mary Wollstonecraft is elfogadja (vö. Rousseau, 1997. 12–15. o.; Wollstonecraft, 2004. 208. o.). A tunya, lusta elme a nehézségeknél megakad, és beéri felszínes tudással, míg a komolytalan elme apróságokkal foglalja el magát Lord Stanhope Chesterfield gróf filozofikus összegzése szerint, melyet a fiának írott leveleiből idéznek (*Letters to His Son*, 1774) (FR. 75–76. o.). A helyes szokások és értékes elfoglaltságok megtanulása mellett a nőktől elvárt viselkedési normákról szól több írás. A nevelési kézikönyvek központi tézise, hogy a nőknek meg kell tanulniuk kordában tartani vérmérsékletüket; itt bibliai idézetek (*Példabeszédek könyve*, Márk, Máté intelmei) erősítenek rá a gyermekektől elvárt engedelmisség és általában az alázatosság erényére. Miss Talbot kevésbé biblikus hangot üt meg, mikor az udvariasság és az ízlés szerepét járja körül a vérmérséklet kérdésében:

Az ész és a jóindulat kordában tartja a temperamentum minden szokatlanságát, amely engedelmeskedik nekik, és így rákényszerül arra, hogy saját magát formálja a szokás és a divat különleges elvárásai szerint, ha ezzel bármilyen mértékben elnyerheti az emberek meglegedettségét és jó véleményét; tehát figyelmesen alkalmazkodva követi az emberek véleményét, amíg az összeegyeztethető az erény és a vallás magasabb kötelezettségeivel. (FR. 84. o.)

A női magaviselet természettől fogva meghatározó velejárója az érzékenység, ám ez távolról sem kell, hogy érzelgősséggel és affektálással (*affectation*) járjon együtt. A korban a nők pontosan ez utóbbi túlzásokkal próbálták hatást elérni, gyengébbnek látszani. Mrs. Chapone szerint is az érzékenység természetesnek hat, amíg az ész és az erkölcs kontroll alatt tartja azt. Az igazi érzelmek tettekre, jó cselekedetekre sarkallnak, míg a haszontalan érzelgősség magáért való modorosság, természetellenes és kerülendő. Leányának írt tanácsaiban (*The Lady's New Year's Gift: or Advice to a Daughter*, 1688) George Savile, Lord Halifax hozzáteszi, hogy ha „a hiúság az anya, az affektáltság az ő szeretett leánykája” (FR. 91. o.) – felhívnam a figyelmet, hogy a hiúság (*vanity*) bűne egyébként nemtől független. Blair pedig a tettetés, a színlelés (*dissimulation*) szégyenteljes szokásáról értekezik; ő is általános, nem csak nőkre jellemző jelenségként írja le a hazugsággal határos viselkedési hibát. Ezen a ponton érdemes felütnünk dr. Johnson szótárát, ahol az *affectation* (affektáció) általánosabb értelemmel bír, „mesterkelt magatartás megnyilvánulása”,¹⁰ és így már érthető a modorosság, a hiúság és a tettetés nem nélküli tematizálása.

¹⁰ Vö. „The act of making an artificial appearance”. Johnson, Samuel: „Affectation,” *A Dictionary of the English Language: A Digital Edition of the 1755 Classic by Samuel Johnson*, edited by Brandi Besalke. <https://johnsonsdictionaryonline.com/affectation/>.

Az ízlésről szóló részlet James Ussher 1767-es *Cliójából* való (*Clio, Or, a Discourse on Taste: Addressed to a Young Lady*), ahol az igazság és az erény elválaszthatatlannak, „az igazság az ízlés géniuszaként az egyszerű szépség lényegében, a szellemességben (*wit*), az írásban és a szépművészetekben jut kifejeződésre” (FR. 100. o.) – és a zenében, teszi hozzá dr. Gregory. A második könyv egyik utolsó témája a (női) beszédesség, locsogás kritikája egy szellemes postakocsi-epizóddal, ami inkább narratíva, mint moralizáló darab. Az utolsó szövegek kapkodva a levélírás stílusát vagy éppen az olvasmányok körületekintő kiválasztásának kérdését vetik fel a mohóságot ostromozó bibliai szöveg és az igazi örömről szóló írás szöveggörnyezetében. Ez utóbbi Seed egyik prédikációjából való,¹¹ ahol a legfőbb öröm forrása, ha a szeretet és a kedvesség természetes kiáradásával „embertársaink boldogságát segítjük elő” (FR. 118. o.).

A harmadik, leghosszabb könyvben az allegorikus és patetikus, főként irodalmi szövegrésztleteket olvashatjuk. Bár ezen a ponton a lelkes olvasó elgondolkodik, hogy a kontextusból kirángatott töredékek vajon mennyiben nevelik értő olvasásra az ifjú leánykákat. Így válik értelmezhetővé a bevezetőben felvetett ötlet, hogy az egyes írásokat tanulják meg a fiatalok, és valójában a memória edzésére használhatók ezek a passzusok. A könyvben túlsúlyban vannak a bibliai részesetek, Shakespeare drámáiból vett idézetek és a költői művek. A nyitódarab egy *Guardian*-esszé, melyben a szerző elképzeli, miket mondhatnának a nők életpályájukról haláluk után, mikor eldől, pokolra vagy mennybe jutnak-e; pontosabban vagy az Erebus, vagy az Elysium vár rájuk, mivel keleties-mitikus a keret (*A Vision*). Világos érvelésű a fabula, és valószínűleg nem okoz meglepetést, hogy a kártyázással, intrikával vagy éppen semmittevéssel időt töltő nők elkárhoznak – sőt a nyomaték kedvéért még meg is csúnyulnak –, míg a jó feleségek, odaadó anyák és önfeláldozó matrónák megdicsőülnek, vonásaik megfiatalodnak, megszépülnek (FR. 123–125. o.). Az *Adventurer* Carazan története a dickensi Scroogekaraktert vetíti előre, aki hihetetlenül fősvény, de álmában a kárhozat sötétje és borzalma ráébreszti jellemhibájára, majd jólelkű, önzetlen emberré válik. Egyszerű az üzenet, és élvezetes a történet, megint csak a keleti háttér miatt. William Cowper, akitől számos verset válogattak be a szerkesztők, Alexander Selkirk érzéseit közli rímes sorokban. Selkirk tengerész hajótörötként öt évet töltött egy lakatlan szigeten, és naplója Daniel Defoe *Robinson Crusoe*-jának is egyik forrása. A következő megint egy allegorikus folyóiratesszé a *Rambler*ből, egy álomleírás, melynek a témája ugyancsak az élet mint utazás (egyszerű címmel, *An Allegory*). A senecai felütést követően az élet ködös tengerén a hajót az Ész kormányozza, míg az Öröm szikláinak rendre fenyegetést jelentenek. Nem számít, hogy valaki mennyire figyel a veszélyekre, a cinikus végkövetkeztetést idézve: „Az egyetlen előny, melyre az óvatosak az óvatlanokkal szemben szert tesznek az Élet hajóútnán, az az, hogy később és igen hirtelen süllyednek majd el” (FR. 137.

11 A szöveggyűjtemény számos rövidítését kutatni kellett. A Seed utalás egy 1824-es válogatáshoz vitt, amely nagy eséllyel másolta Cresswick és Wollstonecraft munkáját. Lásd Vicesimus Knox (1824): *Elegant Extracts: Or, Useful and Entertaining Passages in Prose*, J. G. Barnard, London.

o.). Miss Aikintól a száanalom allegorikus történetét közlik, ahol a jóképű Szerelem és a csodaszép Öröm egymásnak rendelt párosából a Szerelem az igen előnytelen külsejű Fájdalommal egyesül, és ebből a frigyből születik meg a Száanalom. A Száanalom, anyjához hasonlóan, nem különösebben szép, de apjától örökölte a szerethetőség tulajdonságát. Szerencsére mindkét allegorikus nőalak halandó, így haláluk után a halhatatlan Szerelem rátalálhat az ő örökéletű Örömére. Nem tudom, milyen tanulság levonását várhatjuk egy ilyen írásból, és nem bocsátkoznék pszichológizáló olvasatba.¹²

A harmadik könyv következő blokkjában bibliai történetek szerepelnek. Eszter története és Pál epheszoszi látogatása (*Ap. Csel.*) mellett Jézus életéből vett részletek serkentik gondolkodásra az ifjú olvasókat. Vagy inkább elborzasztják, hiszen nem világos a szerkesztők koncepciója: vajon Lázár feltámasztása, Krisztus magányos vívódása a Getszemáni kertben, majd kereszthalála milyen üzenetet hordoz? Vagy ezen szövegek is memorizálásra valók? A Máté (ami valójában Lukács) evangéliumából vett idézet szerint:

A népnek és az asszonyoknak nagy sokasága követte őt, akik jajgattak és siratták őt. Jézus pedig feléjük fordulva ezt mondta nekik: „Jeruzsálem leányai, ne engem sirassatok, hanem magatokat és gyermekeiteket sirassátok; mert jönnek majd olyan napok, amikor ezt mondják: Boldogok a meddők, az anyaméhek, amelyek nem szültek, és az emlékek, amelyek nem szoptattak! Akkor majd kiáltani kezdik a hegyeknek: Essetek ránk! – és a halmoknak: Borítsatok el minket!” (*Lukács 23:28–30, idézve FR. 152. o.*)

Krisztus kereszthalála után ószövetségi passzusok szólnak az ember tudatlanságáról és Isten hatalmáról (*Jób könyve, Ézsaiás*) Biblia ihlette kortárs versbe-
tettekkel tűzdelve. James Thomson a mező liliomainak boldogságáról áradozik (vö. *Máté 6:28*), míg Edward Young a haldokló barátokhoz szól az örök élet ígéretével. Itt már sejthető, hogy a hit adta halhatatlanság lenne az, amit az ifjú elméknek megérteni vagy megérezni illene, ám szerencsétlen a szövegválasztás, és egyáltalán nem fiatalokhoz szóló a hang. Kivéve az Aikin családhoz tartozó Mrs. Barbauld két rövid, *Himnusz a halálhoz (Hymn on Death)* és *A feltámadásról (On Resurrection)* című esszéjénél, mivel a kiegészítő lábjegyzet szerint „ezek a rövid költői darabok gyerekeknek íródtak, akik nem értékelik azok szépségét. Az egyszerű ízlésű olvasók kedvéért válogattuk be ezt a két írást, hogy fiatal elméjükben összekapcsolják azokat a vallásos érzülettel” (*FR. 166. o.*). Az első darabban az elmúlás képeit kapjuk: a fa, a rovar, az ember halandó; „mindennek,

12 Az allegória forrása egy válogatáskötet, melynek szerzője John Aikin és testvére, Anna Laetitia, a későbbi Mrs. Barbauld, aki fivéréhez hasonlóan disszenter körökben forgott, és korában elismert író. Mrs. Barbauld igen művelt, több nyelven értő nőként hatással volt kora szerzőire (Maria Edgeworth, William Blake, William Wordsworth), és nagy hangsúlyt fektetett a gyermekek nevelésére, nekik állított össze könyveket (*Lessons for Children, Hymns in Prose for Children*).

ami teremtett, el kell pusztulni, mindennek, ami született, meg kell halnia” (FR. 164. o.). Erre válaszul a másikban az új élet lehetőségeiről ír a szerző: tavasszal a virágbimbók kipattannak, a bogarak előmásznak, és az ember is képes megújulni, mert „Jézus legyőzte a halált. Halhatatlanság gyermeke, ne gyászolj hát tovább” (FR. 166. o.). Szinte biztosra veszem, hogy az ifjú olvasóban – a „halhatatlanság gyermeke[ként] (*child of immortality*)” megszólítva – ezen utolsó mondatok mélyebb nyomot hagynak, mint a komor bibliai passzusok.

Az örök élet tematizálását követően újabb bibliai részletek jönnek, ezúttal az utolsó ítéletről (*Máté, Jelenések, Ézsaiás, Jeremiás, Zsoltárok*). Az isteni kegyelemről szóló rövid passzust két híres apa-fiú kapcsolat bemutatása zárja: Izsák és Jákob története, ahogyan a fiú csellel kapja meg apja Ézsauak szánt áldását, illetve Dávid király sirámaint olvashatjuk Absalom halálakor. Megint csak felötlök az elemzőben, hogy hogyan találtak ezek a szövegek utat a fiatal lányok lelkéhez, szívéhez, netán eszéhez. Viszont ugyanitt a Zsoltárokból idézett „Zsidók sirámai fogságukban” részletet egy Mrs. Barbauld-bekezdés követi, mely tükrözi az író nő fogékonyágát a kor társadalmi és globális problémáira, ugyanis a szerző – a többi radikális disszenter íróhoz és gondolkodóhoz hasonlóan – nyíltan felemelte szavát a rabszolgatartás ellen:

Néger nő, te, aki fogságban sínylődsz, és beteg gyermeked siratod:
bár senki nem lát téged, Isten lát; bár senki nem szán meg, Isten megszán;
emeld fel a hangod kétségbeesett és elhagyott [lélek]; szólj
hozzá rabságodban, és ő biztosan meghall téged. (FR. 171. o.)

Ügyesen elrejtett és fontos mondat ez világos nevelői szándékkal mind a szerző, mind a szerkesztő(k) részéről.

A bibliai blokkot a Shakespeare drámáiból vett dialógusrészletek követik. Pontosabban dialógusfoszlányok ezek, a kontextusból kiragadva, a drámák címének megadása nélkül. Azt gondolhatjuk, hogy kötelező érvényű volt ismerni a „Shakespeare összest”, de ez korántsem volt általános. Cresswick színészként jól ismerte a 18. századi színpadon még mindig előadott darabokat, és az előkelő családok könyvtárában ott sorakoztak a drámaíró művei. Ám ifjú hölgyek számára tiltott olvasmány volt a legtöbb (szinte mindegyik) Shakespeare-darab, ahogy erről az Edgeworth-kézikönyv is nyilatkozik (Edgeworth, 1798. 343. o.). Számos haladó szellemű nőtársához hasonlóan – például Hannah More, Hester Chapone és Anna Jameson mellett – Wollstonecraft is fontosnak tartja Shakespeare műveinek ismeretét, és kiáll a szerző nehéz, de tartalmas műveinek ismerete mellett: a *Női olvasókönyv* mintegy 15 százalékát teszik ki a Shakespeare-művekből vett részletek (Wolfson, 1999. 197. o.). A *Lear király* és a *János király* brutális jelenetei, nevezetesen a vak Gloucester (itt *Gloster) öngyilkossági kísérlete, Lear megőrülése és bebörtönzése szeretett Cordéliájával, valamint az ifjú Arthur megvakítása és öngyilkossága nem azok az epizódok, melyeken keresztül a szülő-gyermek kapcsolatát tanulmányozni érdemes. Igaz, Cordelia és Lear őszinte egymásra találása megható, ám a királydrámák bemutatásának sorát a *Macbeth* zárja, és

egyértelműen Lady Macbeth karaktere áll a középpontban – a nő ambiciózus vérszomja, bűntudata, örülete majd halála. Macbethnek a halálhírré elmondott monológja a shakespeare-i világ filozofikus összegzése is lehetne:

Az élet: árny,
Mely jár-kel; egy szegény komédiás,
Ki egy óra hosszant tombol és dühöng,
Azzal lelép, s szava se' hallatik;
Mese, mit egy bolond beszél, teli
Hangos dagálylyal, – ám értelme nincs! (idézve FR. 208. o.)¹³

Az allegóriák és nagy érzelmek könyvét versek zárják: egy skót ballada, Charlotte Smith költőnő két szonettje, Miss Aikin játékosabb verse, Beaumont és Fletcher 17. századi ünnepelt drámaíró szerzőpáros tragikus szerelmi balladája, az újságíró-szerkesztő Richard Steele komor dala és William Shenstone *Haldokló gyermek* (*The Dying Kid*) című narratív költeménye. A záródarab John Aikin és testvére, Anna Laetitia válogatásából egy gótikus Csipkerózsika-történet, melyben a bátor Sir Bertrand egy sötét várkastély mélyén csókjával felébreszti a koporsóból kikelő hölgyet, ezzel megtöri az átkot, és pazar ünnepség közepén találja magát. A szöveggyűjtemény részlete itt ér véget, a hölgy szavait már nem olvashatjuk – ez így van az eredetiben is, szándékosan ráerősítve a gótikus borzongásra és ráhagyatkozva az olvasó képzeletére.

A negyedik könyv dialógusokat, beszélgetéseket és meséket (*fables*) közöl. Az első blokk vígjátékokból vett részleteinél először – a forrásmű megadása nélkül¹⁴ – a házaspár Lord és Lady Townly válásának előzményeiről olvashatunk (Colley Cibber, *The Provoked Husband*, 1728): a feleség túlköltekezik, szórja a pénzt, és csalfa, így a különköltözés után a férj az asszonytartás szükséges költségeit állja, de semmi többet (FR. 230. o.). Hugh Kelly 1768-as komédiája, a *Hamis tapintatosság* (*False Delicacy*) családi jelenetében az éppen udvarlójával megszökni készülő leányt győzködi apja arról, hogy maradjon otthon, vele. Mikor az apa kitagadással fenyegetőzik, de odaadja a lányának a neki szánt örökséget, a lány végül meggondolja magát. Richard Steele *Tudatos szerelmesek* (*Conscious Lovers*, 1722) című komédiájából a fiatalok életteli és udvarló beszélgetése is tanulságos olvasmány. Erről a három szövegről elmondható, hogy valóban helyük van egy, az ifjú hölgyeknek szánt olvasókönyvben – divatosak, ismertek, és talán a bemutatott élethelyzetek komikus bemutatása segíthet a lányoknak a későbbiekben.

A 18. századi vígjátékok után Shakespeare könnyedebb drámáiból kapunk

13 William Shakespeare: *Macbeth*, fordította Szász Károly. <https://mek.oszk.hu/04500/04585/html/magyar.htm>

14 Nyilvánvalóan mindhárom vígjáték sikerdarab volt a korban, és Cresswick színészként nem gondolta, hogy meg kell adni a forrásműveket. Ez a „slendrián” forráskezelés a nevek elírásával és a helyesírási hibákkal együtt jellemző a kor könyvkiadására. Kedvencem a gótikus Sir Bertrand-történet felütése, ahol az erdő szó, *woods*, **woulds*-ként szerepel az eredetiben, itt pedig korrigálva **wolds*-ként (FR. 221. o.).

válogatást: az *Ahogy tetszikből*, *A viharból* több részletet és a *Cymbeline*-ből. Főként szerelmespárok évődését olvashatjuk, ám egyik vígjáték sem egyszerű történetvezetésű darab; a drámák tényleges ismerete nélkül igen nehéz megérteni az álruhás lányok céljait, az apa túlféltő gondoskodását a „szép új világból” érkezőkkel szemben, és *Cymbeline* álöngyilkosága is talányos. A szöveggyűjtemény szerkesztője talán arra is gondolt, hogy az egyes részletek nyelvezetének tanulmányozása mellett azok felkelthetik a lányok érdeklődését, és elolvassák majd az egész művet. *A vihar* varázsló Prosperója a legszebb és legismertebb shakespeare-i sorok közlője:

[...] Semmi baj sincs:
a játék véget ért. Színészeink,
mondtam, mind szellemek; most szétoszoltak
a levegőbe, a híg levegőbe:
s mint ez az anyagtalán látomás,
a felhő-sapkás tornyok, paloták,
a szép templomok, sőt maga a föld,
és rajta minden, föloldódik egyszer
és mint ez a ködből lett maszcabál,
nyomtalan elszáll. Mert olyan szövetből
készültünk, mint az álmok: kis életünket
a mély alvás köríti. (idézve FR. 263. o.)¹⁵

A vígjátékok után John Milton *Elveszett paradicsom*ából Ádám és Éva beszélgetése következik, ám, sajnálatos módon, a tördelésben nem látszik, hogy mikor ki beszél.¹⁶ Az idézett „dialógusban” Ádám dicséri az Urat, Éva pedig engedelmesen helyesel urának ebben a tökéletes hierarchiában. A részlet – némi wollstonecrafti ironikus csavarral – remekül bemutatja Milton stílusát, valamint a rá és korára oly jellemző szexizmust. Az esti Éden képei után az állatoknál maradunk, mert állatokról szóló fabulák jönnek sorban: a színeváltó kaméleonról, a gyémántot lenyelő verébről (itt inkább a madarat kedvelő, majd elpusztító nőről szól a történet), a majmokból lett piperkőcökről; a büszke szentjánosbogárról, akinek csillogása lesz a veszte; és végül a felfuvalkodott libáról, aki szépnek tartja magát, míg nem találkozik a hattyúval. Az első három mese szerzője James Merrick, az utolsó kettőé Edward Moore, aki mesegyűjteményt adott ki hölgyeknek.¹⁷ Még kettő fabulát olvashatunk a komolyabb zárlat előtt: a különféle tűk – hajtű, biztosítótű, varrótű és iránytű – verses beszélgetése azok hasznosságáról John Gaytól; a méhek meséje az életet habzsoló, meggondolatlan epikureusról, aki belefulladás a nektárba, és az óvatos filozófusról, aki csak belekóstol a mámorba

15 Lásd William Shakespeare: *A vihar*, fordította Fábri Péter. <https://mek.oszk.hu/00400/00483/00483.htm>

16 Vö. John Milton (1989): *Paradise Lost*, 4. könyv, 598–680. sorok, Penguin Books, London.

17 Vö. Edward Moore (1782): *Fables for the Female Sex*, printed by Fr. Amb. Didot, Paris.

(FR. 288. o.).¹⁸ Az *Adventurer* életképe a leánytestvérek civódásáról szól, ahol a 19 és 17 éves jólnevelt és jómódú ifjú hölgyek Shakespeare *Szentivánéji álom* című darabja egyik jelenetének értelmezésén, a szerelem mibenlétén vesznek össze, és a vita eldurvulását az jelzi, hogy először „testvérnek” (*sister*) szólítják egymást, majd „kisasszonyként” (*Miss*) szólnak egymáshoz, és eljutnak a távolságtartó „hölgyemig” (*Madam*). Remek kis írás arról, hogy az illendőség milyen köröket húzott a fiatal lányok köré, és hogy a jómodor mi mindenre megtanította a kor leányait. Arról nem is beszélve, hogy a lányok irodalomról vitáznak, olvasmányélményük adja a játékos civódás alapját. A könyv zárásaként Mary Wollstonecrafttól olvashatunk az *Eredeti történetek*ből, ahol a nevelőnő Ms. Mason az igazságról beszél a rá bízott két tizenéves lánynak. A lányokat füllentésen kapta, és ennek kapcsán mondja el, hogy a hazugság bűn, jellemhibává válhat. Ezzel szemben „az erényes ember tiszteli magát”, és „tiszteli az igazságot”, ahogy ezt a nevelőnő saját magaviseletével nap mint nap bizonyítja tanítványainak (FR. 292–293. o.; Wollstonecraft, 1906. 18–21. o.). Az érthető és világos példabeszéd után a hazugok, Anániás és Szafira haláláról szóló bibliai horrortörténet zárja a „beszélgetések” könyvét, amelyben az isteni ige lesújt, és agyoncsapja a két hazugot (lásd *Ap. Csel. 5:1–11*).

Az ötödik könyv válogatása a leíró darabokat gyűjti egybe. David Hume és William Robertson egy-egy királynő portréjával indít, ahol Hume kiemeli Erzsébet királynő erőteljes kisugárzását és híres önuralmát, mely képessé tette, hogy másokra hatással legyen, és másokat irányítson. Ugyanakkor női mivoltában „nehezen képzeljük el őt feleségként és szeretőként; miközben uralkodói kvalitásait, néhány kivételtől eltekintve, megkérdőjelezhetetlen csodálat és elismerés illeti”, miközben Stuart Máriát a szerző elegáns, szép nőként értékeli: „Inkább szeretetreméltó tulajdonságokkal volt felvértezve, nem olyan tehetséggel, amit csodálunk; kellemes nő volt, nem kiváló uralkodó” (FR. 297–298. o.). A történelmi nőalakok bemutatását követően Laurence Sterne regényírótól egy, a hiúságról (*vanity*) szóló passzus, majd egy *Spectator*-részlet következik az égitestek és a kozmikus időfogalom tudományos, de közérthető tárgyalásával. A leíró jelleget igencsak tágan értelmezte a szerkesztő (vagy a szerkesztők), mivel a prózai szövegrészletek után verseket olvashatunk: egy himnuszt, William Cowper több természetleíró és az állatokat bemutató költeményét. Ez utóbbi témához illeszkedik John Gregory írása, amelyben az embereket és az állatokat hasonlítja össze. A szerző a felvilágosodás korának szellemében a racionalitást, a logikus gondolkodást és a jelentőségteljes beszédet az ember sajátjának tekinti, bár nem vitatja el az állatok értelmi képességeit. Az érzelmek és az ösztönkésztetések összevetése kapcsán a nevetést, a képzeletet,

18 A forrásmű hiányzik, ám némi kutatással kideríthető, hogy Robert Dodsley Aiszóposz mesegyűjteményéből van a fabula. Az is kiderül, hogy Wollstonecraft és Cresswick a bevezetőben dicsért Enfield-könyv mellett Scott szövegyűjteményét is használhatta: a méhek meséje nagy valószínűséggel onnan kölcsönzött, ám ott szerepel az eredeti forrásmű is. Nem számottevő az egyezés, és Scott válogatása irodalmibb, alaposabb. Lásd William Scott (1784): *Lessons in elocution: or, A selection of pieces in prose and verse, for the Improvement of Youth in Reading and Speaking, as well as for the Perusal of Persons of Taste*, printed for C. Elliot, Edinburgh.

a tudományokat és a művészeteket, illetve az azokhoz társított örömet tekinti az ember sajátjának – „a morális érzék[kel], és a vallás, valamint a társasági élet nyújtotta boldogság[gal]” együtt (FR. 309. o.).

A versblokkban költőnők alkotásai is helyet kaptak, így olvasható itt Miss Carter természetverse egy zord, éjféli viharról, míg Miss Aikin két rövid versében a női karaktert elemzi, és a nőknél „a finom modort” (vö. *gentle manners*) és a gondolkodás egyszerű, őszinte (*artless*) és kedves formáit emeli ki (FR. 330–331. o.), és az „Egy hölgy kézírásáról” versben is a női önkontrollt dicséri (FR. 332. o.). Ezen a ponton érdemes összevetnünk Miss Aikin nőképét a kor-szak híres költőinek szintén nőkről szóló verseivel, mivel számos hasonlóságot találunk. Cowper verseiben a nőalak ugyancsak gyöngéd, csendes, odaadó, és az otthon melegének angyali őrzője. Thomson pedig egyenesen természetellenes női hóbortnak tekinti a lovaglást, hiszen ez a férfias szórakozás egyáltalán nem illik a szebbik nemhez. A reprezentatív válogatásból is látszik, hogy a kor természetköltői mit is tartottak a *női természetről*, és ezzel milyen mértékben határozták meg a nőkről folytatott diskurzust. A politikai és társadalomkritikai tartalmú verseket Cowper rabszolgaságról és a Bastille-ről szóló művei képviselik, melyekben a szerző a szabadságért és a forradalmi eszméért száll síkra, míg Oliver Goldsmith az értelmetlen nagyozolást és a luxust ostromozza. Jonathan Swift két Stella-verse közé egy hosszabb Madame Genlis színdarab-részlet ékelődik, melyben két leány a műveltség fontosságát vitatja meg, miszerint társadalmi elvárás, hogy hangszeren játsszon, szépen rajzoljon, és sokat olvasson a kifinomult fiatal nő.¹⁹ A divatos dáma portréját leíró és „az anyáknak címzett” („Address to Mothers”) rövid részlet a túlzásba vitt, hiú és hivalkodó ruházkodáson élcelődik, hiszen nem a felszíni és felszínes csillogás teszi a nőt elegáns úrinővé (FR. 349–350. o.; O’Brien, 2009. 190. o.). A könyvet Shakespeare szatirikus részlete zárja a hazug díszítésekről és ékítményekről *A velencei kalmár*ból a forrásmű megadása nélkül.²⁰

A szatirikus részletek közé illesztett két érzelmes Swift-vers beválogatása meglepő gondolat, hiszen az idős papnak, a dublini Szent Patrik-székesegyház főesperesének és a tőle 14 évvel fiatalabb Esther Johnsonnak, Stellának „titkos” viszonya botrányos történetként híresült el a 18. században. Mary Wollstonecraft másik korai munkájában is utal erre, amikor egy helyütt az emberi felfuvalkodottságra pontosan Swiftet hozza példaként, aki szatíráiban rendre kigúnyolta az emberi fajt, miközben maga tönkretette egy leány életét, így felsőbbrendűsége „egyedivé tette, de nem tiszteletreméltóvá” (Wollstonecraft, 2014. 90. o.). Ugyanakkor mindkét vers Stella kivételes szellemi képességeit dicséri, és a hangnem intim mester-tanítvány viszonyt tételez. Swift, a más műveiben elhíresült kíméletlen szatirikus itt igencsak őszinte érzelmeket mutat be, és későbbi műveiben maga Wollstonecraft is (át) értékeli Swift műveiben a nőalakok ironizált és ironikus bemutatását. Ezen túl

19 A moralizáló komédia *Az elkényeztetett gyermek (L'Enfant gâté) 1781-ből*, nagy valószínűséggel Mary Wollstonecraft saját fordításában közli a részletet.

20 A színdarab 3. felvonásának 2. jelenetéből származik a rövid monológ, melyet Bassanio ad elő. Egyébként a drámaíró neve is helytelenül szerepel *Shakspeare-ként.

felismeri, hogy Swift az angol felvilágosodás írójaként a tudás és a kritikai gondolkodás szenvedélyes szószólója, aki műveiben változásokat sürget, és önálló gondolkodásra készíti a értő olvasóit (Palumbo 2011).

A kötet utolsó, hatodik könyve a legrövidebb, az „áhitatos” részletekkel. A vallás gyakorlásáról és annak fontosságáról ír Miss Aikin és dr. Gregory bibliai közmondásokkal kiegészítve és hirdetve, hogy a gyengébbik nem számára a mindennapos imádságnál nincs istennek jobban tetsző út az erény elérésére. Egy Wollstonecraft-részlet a lélek jóságának tágabb értelmezésével a családon belüli szeretet és a nagylelkűség erényét hangsúlyozza, majd a jótékonykodás és a jótékonyosság gyakorlatát hangsúlyozó idézetek következnek. A bibliai parabolákat követően a már idézett női szerzők – Mme Genlis, Mrs. Chapon, Mrs. Trimmer és Mary Wollstonecraft – vallásos írásaival zárul a válogatás. Wollstonecraft az imádság, az ima jelentőségéről idézi az *Eredeti történet* idevágó passzusát, majd – világos szerkesztői intencióval – négy saját imáját közli O. aláírással. A vallásos áhítatban az ember átérzi, hogy

[a]z emberi lelket úgy alkották meg, hogy a jóság és az igazság ki-
mondhatatlan örömmel töltse el, és minél közelebb kerül a tökéle-
tességhez, annál buzgóbban törekszik azon erényekre, melyek szép-
ségét még tisztábban fogja fel (*FR.* 376. o.; Wollstonecraft, 1906. 62.
o.).

A négy ima közül kettő magányos esdeklés és hálaadás (reggeli és esti ima), míg a másik kettő közösségi, szűkebb családi körben vagy háztartásban elmondható reggeli és esti könyörgés. Végül – mintegy kódaként – költői himnuszokat (Milton, Thomson, Young, Miss Aikin) olvashatunk, majd a *Zsoltárok könyvéből* vett idézetekkel fejeződik be a szöveggyűjtemény.

Konklúzió

A válogatáskötetben a szerteágazó tematika mellett mind a hat könyvben előkerülnek részletek, melyek a leányok helyes magaviseletéről és a szülő-gyermek viszony természetéről értekeznek – meglehetősen haladó és radikális gondolatokat közölve. Figyelemreméltó, hogy az összesen mintegy 180 idézetből női szerzőktől 32 szöveg került be a válogatásba: versek, áhítatos és bölcselkedő írások, nevelési javaslatok, míg Mary Wollstonecraft – a szerkesztői bevezető mellett – saját szövegeiből is idéz, és közli a négy imát. A kötet számos kortárs szerzője köthető a kiadó, Joseph Johnson disszenter köréhez (Mary Wollstonecraft, Anne Laetitia Barbauld, Charlotte Smith), a Kékharisnyákhhoz (Elizaberth Carter, Hester Chapone, Catherine Talbot) és a skót felvilágosodáshoz (David Hume, Hugh Blair) (Ferguson, 1983. 469. o.). A szöveggyűjtemény „álcázott” nevelődési kézikönyvnek vagy inkább tankönyvnek is tekinthető, hiszen több évre elegendő olvasni- és gondolkodnivalóval szolgál. A válogatás

nagy előnye gondolati gazdagsága, nagy hátránya, hogy szerkesztői vezérelvek híján nem igazán építkeznek, így a válogatásjelleg egész végig megmarad – viszont nevelői vagy szülői segítséggel alkalmas arra, hogy értő, szövegeket értelmezni tudó női olvasókat képezzen.

A Női olvasókönyv folytatásaként 1792-ben „ugyancsak” Cresswick szerkesztésében megjelenik egy újabb szöveggyűjtemény, *Az úrihölgy tankönyve* [*The Lady's Preceptor*], ahol a címben a korábbi kézikönyvek célkitűzése köszön vissza.²¹ A szakirodalomban ezt a válogatást teljes mértékben Cresswicknek tulajdonítják, és a kötet bevezetőjében a szerkesztő meglehetősen konzervatív nézeteket vall a nők helyzetéről. Ha belegondolunk, hogy Mary Wollstonecraft ebben az évben adja ki radikális protofeminista, *A nő jogainak védelmében* című értekezését, elfogadhatjuk, hogy nem lehet közreműködő, és nem írhatta a semmitmondó bevezetőt sem. Az más kérdés, hogy van hasonlóság a két válogatás alapelveiben, és mindkét kötet szerkesztői fontosnak tartják a nők művelődésében a gondolkodás fejlesztését a beszédképesség fejlesztése mellett. A második szöveggyűjteményben az úrinő vallásos és morális nevelése kerül előtérbe, ám óvatosabb a válogatás, szűkebb és hagyományosabb az idézett szerzők köre; igaz, Wollstonecraft is szót kap (Ferguson, 1983. 469. o.). Megidéződik a tanulmányom bevezetőjében már idézett passzus az olvasásról a *Gondolatokból* (Wollstonecraft, 2014. 8–9. o.) – főhajtás ez Wollstonecraft és a *Női olvasókönyv* előtt. Továbbra is nyitott kérdés, hogy ez az újabb szöveggyűjtemény mennyiben tekinthető Cresswick válogatásának, netán újabb ügyes kooperációnak a női szerkesztővel. Az 1790-es években készült írásaiban Wollstonecraft egyértelműen a nők önálló gondolkodását kívánta fejleszteni, és nyílt kritikával illeti, elemzi és újraértelmezi kortársainak és szellemi elődjeinek nevelési elveit.²² Míg korábbi, kísérletező szövegeiben – az olvasókönyvben, a nevelési kézikönyvekben és a regényekben – meg-megcsillannak a filozófusnő radikális gondolatai, *Az emberi jogok védelmében* és *A nő jogainak védelmében* című értekezések polemikus tónusát tekintik Mary Wollstonecraft saját, feminista hangjának (Jones 2002; Richardson 2002). Az 1792-es értekezésben értő női olvasókhhoz szól, ami elég utópikus, hiszen pár év vagy évtized nem elég arra, hogy a nők önképzéssel kritikusan gondolkodó, független és szabad emberré váljanak. Ám az nyilvánvaló, hogy a női önállósodás az olvasni tudás és az értő olvasás képességével veszi kezdetét, melynek fejlesztése mintegy elősegíti a női nevelés és a nők társadalmi-politikai helyzetének megvitatását, majd megváltoztatását.

21 A „preceptor” hagyományos értelemben vett tanítót és nevelőt is jelent (Ferguson, 1983. 470. o.).

22 Több magyar és angol nyelvű tanulmányom foglalkozik Wollstonecraft nevelésfilozófiai és filozófiai gondolatainak elemzésével, illetve a női nevelés kérdéskörével – készülök monográfiám fejezeteiként (Antal, 2018; Antal, 2019; Antal 2020).

IRODALOM

- Antal, É. (2018): Irony and Bildung in Feminist Educational Writings: Wollstonecraft, Macaulay, Edgeworth. In: K. Nagy, E. – Simándi Sz. (szerk.): *Sokszínű neveléstudomány*. Líceum Kiadó, Eger. 155–164.
- Antal, É. (2019): Mary Wollstonecraft a természetes (úri)nőnevelésről. In: K. Nagy, E. – Simándi Sz. (szerk.): *Értékek a neveléstudományban*. Líceum Kiadó, Eger. 113–129.
- Antal, É. (2020): Női *Bildungsroman*, avagy a *Bildung* románca (Wollstonecraft fejlődésregényei). In: Schaffhauser, F, Schwendtner T. (szerk.): *Bildung – neveléstudományi és filozófiai megközelítések*. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 41–60.
- Cresswick, Mr., Teacher of Elocution (1792): *The lady's preceptor; or, a series of instructive and pleasing exercises in reading; for the particular use of females; consisting of a selection of moral essays, narratives, letters, Dialogues, and Poetical Compositions, Materially Interesting To The Sex: Intended for the Cultivation of their Minds, and to assist them in varying their Mode of Reading*. Printed for G.G.J. and J. Robinson, in Paternoster-Row, and Hookham and Carpenter, Old and New Bond-Street, London.
- Edgeworth, M. és R. L. (1798): *Practical Education*. J. Johnson, London.
- Ferguson, M. (1983): Mary Wollstonecraft and Mr. Cresswick. *Philological Quarterly*, **62**. 4. sz. 459–475.
- Ferguson, M. (1978): The Discovery of Mary Wollstonecraft's 'The Female Reader'. *Signs*, **3**. 4. sz. 945–957.
- Gregory, J. (1808): *A Father's Legacy to his Daughters*. Wood&Innes, London.
- Kant, I. (1997): *Az ítélőerő kritikája*. Fordította Papp Zoltán. Ictus, Szeged.
- Macaulay, C. G. (1790): *Letters on Education with Observations on Religious and Metaphysical Subjects*. Printed for C. Dilly, in the Poultry, London.
- Jones, V. (2002): Mary Wollstonecraft and the Literature of Advice and Instruction. In: Johnson, C. L. (szerk.): *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*. Cambridge University Press, Cambridge. 119–140.
- O'Brien, K. (2009): *Women and Enlightenment in Eighteenth-century Britain*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Richardson, A. (2002): Mary Wollstonecraft on Education. In: Johnson, C. L. (szerk.): *The Cambridge Companion to Mary Wollstonecraft*. Cambridge University Press, Cambridge. 24–41.
- Palumbo, D. M. (2011): Mary Wollstonecraft, Jonathan Swift, and the Passion in Reading. *Studies in English Literature, 1500–1900*, **51**. 3. sz. 625–644.
- Rousseau, J.-J. (1997): *Emil, avagy a nevelésről*. Ford. Győri János. Papyrusz Book, Budapest.
- Taylor, B. (2003): *Mary Wollstonecraft and the Feminist Imagination*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Titone, Connie és L. A. Ustaris (2010): Fashioning the Ideal Female Student in the Eighteenth Century: Catharine Macaulay on Reading Novels. *Vitae Scholasticae*, **27**. 2. sz. 67–85.

- Tomalin, C. (1992): *The Life and Death of Mary Wollstonecraft*. Penguin Books, Harmondsworth.
- Wolfson, S. J. (1999): Shakespeare and the romantic girl reader. *Nineteenth Century Contexts*, **21**. 2. sz. 191–234. DOI: 10.1080/08905499908583475
- Wollstonecraft, M. (1789): *The Female Reader; Or, Miscellaneous Pieces in Prose and Verse; Selected from the Best Writers, and Disposed Under Proper Heads; for the Improvement of Young Women*. By Mr. Cresswick, Teacher of Elocution, to which is Prefixed a Preface, Containing some Hints on Female Education. Printed for J. Johnson, St. Paul’s Church-Yard, London.
- Wollstonecraft, M. (1989): The Female Reader. In: Todd, J. and M. Butler: *The Works of Mary Wollstonecraft*. Vol. 4. William Pickering, London. 53–353.
- Wollstonecraft, M. (1906). *Original Stories* with Five Illustration by William Blake, with Introduction by E.V. Lucas. Henry Frowde, London.
- Wollstonecraft, M. (2014): *Thoughts on the Education of Daughters*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Wollstonecraft, M. (2004): *A Vindication of the Rights of Woman*. Penguin Books, Harmondsworth.